Vammaisfoorumi ry

Handikappforum rf

Finnish Disability Forum 21.2.2022

Eduskunta
Työelämä- ja tasa-arvovaliokunta

TyV@eduskunta.fi

Asia: VNS 10/2021 vp / Asiantuntijapyyntö / Valtioneuvoston ihmisoikeuspoliittinen selonteko

Ajankohta: Valiokunnan kokous tiistai 22.2.2022 klo 12.15

Vammaisfoorumi ry kiittää eduskunnan työelämä- ja tasa-arvovaliokuntaa mahdollisuudesta tulla kuultavaksi ja jättää kirjallinen asiantuntijalausunto koskien valtioneuvoston ihmisoikeuspoliittista selontekoa.

Vammaisfoorumi on 28 valtakunnallisen vammaisjärjestön yhteistyöjärjestö, jonka tarkoituksena on YK:n vammaisten ihmisten oikeuksia koskevan sopimuksen mukaisesti edistää vammaisten ihmisten tasa-arvoa ja yhdenvertaisen osallistumisen mahdollisuuksia yhteiskunnassa. Vammaisfoorumi edustaa jäsenjärjestöjensä kautta noin 223 000 vammaista ja pitkäaikaissairasta ihmistä.

Kirjallisessa asiantuntijalausunnossaan Vammaisfoorumi esittää näkemyksiään ihmisoikeuspoliittisesta selonteosta työelämä- ja tasa-arvovaliokunnan toimialan osalta. Joiltain osin näkemykset sivuavat myös muun muassa sivistysvaliokunnan, tarkastusvaliokunnan sekä sosiaali- ja terveysvaliokunnan toimialaa. Myös sivistysvaliokunta ja lakivaliokunta ovat pyytäneet Vammaisfoorumilta asiantuntijaa kuultavaksi ja kirjallista asiantuntijalausuntoa. Sen sijaan muut valiokunnat eivät ole, ainakaan toistaiseksi, Vammaisfoorumia ihmisoikeuspoliittisen selonteon osalta lähestyneet.

YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksia koskeva yleissopimus

Vammaisfoorumi muistuttaa YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksia koskevasta yleissopimuksesta ja sen sitovuudesta. Sopimus on Suomessa voimassa laintasoisena. Se on yksi ihmisoikeussopimus, jota ei tule sivuuttaa. Vaikka sopimuksen ratifioinnista tulee kesällä 2022 jo kuusi vuotta, sopimusta ei tunneta läheskään niin hyvin kuin olisi tarpeen.

Selonteossa YK:n vammaissopimus ja YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksien yleissopimuksen kansallinen toimintaohjelma on mainittu. Vammaisfoorumi korostaa, että kansallisen toimintaohjelman toimenpiteet on tarkoitettu toteutettaviksi. On välttämätöntä, että valtionhallinto sitoutuu toimintaohjelmaan ja sen toteuttamiseen.

Vammaisten henkilöiden oikeudet

Vammaisfoorumi pitää tärkeänä, että ihmisoikeuspoliittisessa selonteossa Suomi painottaa vammaisten ihmisten oikeuksia. Liian usein vammaiset ihmiset hukkuvat osaksi jotain isompaa käsitettä, kuten esimerkiksi osaksi aliedustettuja ryhmiä.

Oikeudet työhön ja koulutukseen ovat perusoikeuksia ja niiden toteutumista vammaisten ihmisten osalta tulee seurata erityisen tarkasti. Samoin tulee seurata vammaisten ihmisten oikeutta muun muassa kulttuuriin, urheiluun, kieleen ja uskontoon.

Selonteossa vammaisten ihmisten oikeuksia käsitellään varsin kattavasti. Suomen vammaispolitiikan periaatteina ovat vammaisten ihmisten oikeus yhdenvertaisuuteen, osallisuuteen, esteettömyyteen ja saavutettavuuteen ja syrjimättömyyteen sekä tarpeellisiin palveluihin ja tukitoimiin. Vammaisfoorumi huomauttaa, että tarpeellisia palveluja ei saa rajata liian kapeasti. Vammaisten ihmisten arkea on katsottava verrannollisesti samanikäisen ja samassa elämäntilanteessa olevan vammattoman ihmisen arkeen. Vammainen ihminen tarvitsee tavallisen arjen, työn, opiskelun, osallisuuden ja vapaa-ajan sujuvuuden takaamiseksi palveluja, joiden tulee olla hänen yksilöllisen tarpeensa ja elämäntilanteensa mukaisia.

Selonteossa todetaan, että valtioneuvosto sitoutuu edistämään vammaisten ihmisten täysimääräistä yhdenvertaisuutta myös omassa toiminnassaan, kuten edistämällä positiivista erityiskohtelua vammaisten ihmisten työllistymiseen. Suomeen perustetaan valtionyhtiö edistämään vaikeimmassa asemassa olevien osatyökykyisten työllistymistä. Vammaisfoorumi huomauttaa, että vain osa vammaisista ihmisistä voi hyötyä perustettavan yhtiön tarjoamasta palvelusta. YK:n vammaissopimuksen 27 artikla on keskeisessä roolissa, kun tarkastellaan vammaisten ihmisten oikeutta työhön.

Vammaisten ihmisten kokema syrjintä

Vammaisten ihmisten kokema syrjintä on tärkeää tunnistaa ja tunnustaa omana erityisenä ilmiönään, jotta siihen voidaan puuttua. Vammaiset ihmiset ovat yksi eniten syrjintää kokevista ihmisryhmistä. Syrjintä on sekä välitöntä että välillistä. Lisäksi on otettava

huomioon moniperusteinen syrjintä, jota kohtaavat esimerkiksi vammaiset naiset tai vammaiset saamelaiset.

Oikeus työhön

Vammaiset ihmiset kokevat köyhyyttä ja työllistyminen, joka yleensä toimii polkuna pois köyhyydestä, on monelle vammaiselle ihmiselle vaikeaa. Tämä vaikeus johtuu ennakkoasenteista, puutteellisista tukitoimista ja kannustinloukuista. Vammainen ja osatyökykyinen menevät myös käsitteinä usein sekaisin. Kaikki vammaiset eivät ole osatyökykyisiä, eivätkä kaikki osatyökykyiset ole vammaisia. Työkyvystä puhuttaessa on oleellisen tärkeää ymmärtää, että siinä on aina kyse yksilöllisestä arviosta. Työllistymiseen liittyviä uudistuksia toteutettaessa on välttämätöntä, että vammaiset ihmiset otetaan mukaan näihin uudistuksiin jo suunnitteluvaiheessa. Vammaisfoorumi on mielellään mukana uudistusten suunnittelussa.

Vammaisten ihmisten työllistymisen kannalta on ensiarvoisen tärkeää, että työllistymistä tukevissa verkostoissa on osaamista vammaisten ihmisten tarpeista sekä vammaisten ihmisten työllistymiseen ja osallistumiseen liittyvästä lainsäädännöstä.

Kohtuulliset mukautukset ovat usein tärkeässä roolissa vammaisten ihmisten työelämäosallisuuden mahdollistajina. Tärkeää on huomioida myös työnantajien rooli esteettömyyden edistämisessä. Tämä koskee myös elinikäistä oppimista.

Vammaisfoorumi katsoo, että Suomen tulee puuttua vammaisten ihmisten työsyrjintään valtioneuvoston ihmisoikeuspoliittisessa selonteossa kuvattua tehokkaammin. Yhdenvertaisuusvaltuutettu valvoo syrjintää muuten kuin työelämän osalta. Vuosittain eniten syrjintäilmoituksia yhdenvertaisuusvaltuutetulle tulee vammaisuuden perusteella. Yhdenvertaisuusvaltuutetulle on kertynyt kokemusta perus- ja ihmisoikeuksien käsittelystä toiminnassaan. Vammaisfoorumin mielestä laissa pitää säätää toimivalta puuttua vammaisten ihmisten kokemaan työsyrjintään yksittäistapauksissa. Työsuojeluviranomaisille tulee vammaisuuden perusteella heikosti ilmoituksia työsyrjinnästä ja vammaisten ihmisten kokema työsyrjintä kohdentuukin tietojemme mukaan rekrytointisyrjintään. Vaikka työsuojeluviranomaisella on kokemusta työelämän erityispiirteistä, sillä ei ole samanlaista kokemusta perus- ja ihmisoikeuksien käsittelystä kuin yhdenvertaisuusvaltuutetulla. Kokemusta ei myöskään ole läpileikkaavasti viranomaistoiminnassa.

Yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolautakunnalle tulee säätää toimivalta määrätä hyvitys myös työsyrjintäasioissa. Tämä on perusteltua, koska yleisissä tuomioistuimissa ei niitä käsitellä juurikaan vammaisuuden perusteella, vaan pikemminkin sukupuolen tai terveydentilan perusteella. Hyvitystä pitäisi hakea nykyisin riita-asiana yleisestä tuomioistuimesta eikä oikeudenkäyntikustannusten riskin takia vammaisilla ihmisillä ole varaa viedä työsyrjintäjuttuaan sinne.

On tärkeää seurata myös vammaispalveluiden roolia työllistymisen ja osallisuuden tukena. Yksilöllisten tarpeiden mukaiset palvelut, jotka ottavat työelämän vaatimukset huomioon, ovat keskeisessä roolissa vammaisten ihmisten työelämäosallisuuden parantamisessa. Uudistuva vammaispalvelulaki ja vammaispalveluiden siirtyminen hyvinvointialueilla tarjoavat mahdollisuuden poistaa esimerkiksi alueellista epätasa-arvoa ja soveltamista vammaispalveluissa.

Oikeus koulutukseen

Koulutus on keskeinen tekijä työllisyyden edistämisessä. Selonteon luvussa 4.6 käsitellään yhdenvertaisuuden ja oikeusvaltion puolustamista koronapandemian hallinnassa. Myös vammaiset oppilaat ja opiskelijat sekä vammaisten oppilaiden perheet ovat kohdanneet vaikeuksia etäopetuksen vuoksi. Etäopetus on heikentänyt oppimisedellytyksiä ja kuormittanut vammaisten oppilaiden perheitä. Kun vammaisen oppilaan oppimisessa tarvitsema tuki on jäänyt etäopetuksessa puutteelliseksi, se on heijastunut perheisiin ja aiheuttanut vanhemmille lisätyötä, koska he ovat toimineet vammaisen oppilaan opettajina ja oppimisen tukijoina. Osa vammaisista oppilaista ja opiskelijoista on hyötynyt etäopetuksesta, joten siinä on ollut myös positiivisia puolia.

Vammaisfoorumi pitää riskinä koulutuksellisen eriarvoisuuden kasvua sekä vammaisten ihmisten ja valtaväestön koulutustason eron kasvamista. Pitkällä ajalla tällä on vaikutusta myös työelämään ja vammaisten ihmisten työllisyyteen. Tilastotietoa on saatavilla näkövammaisten ihmisten koulutustasosta. Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen ylläpitämän näkövammarekisterin tilastoista on havaittavissa, että näkövammaisten ihmisten ja valtaväestön koulutustason ero kasvaa siitäkin huolimatta, että näkövammaisten ihmisten koulutustaso on vuosien myötä noussut.

Myös vammaisilla ihmisillä tulee olla vapaus valita itselleen mieluisa koulutus. Vammaisten ihmisten on kuitenkin käytännössä vaikeaa päästä tietyissä tilanteissa opiskelemaan haluamaansa alaa. Tähän vaikuttavat esimerkiksi vuoden 2012 alussa voimaan tullut SORA-lainsäädäntö (opiskeluun soveltumattomuuteen ratkaisuja), esteettömyyden ja saavutettavuuden puutteet sekä vallitsevat asenteet.

SORA-lainsäädäntö koskee opiskeluun hakeutumista sekä opiskeluoikeuden peruuttamista ja palauttamista. Lainsäädäntö koskee ammatillista koulutusta ja korkea-asteen koulutusta. SORA-lainsäädäntöä käytetään kovin helposti estämään vammaisten ihmisten opiskelu tietyillä aloilla selvittämättä ensin, olisiko opiskelu mahdollista kohtuullisin mukautuksin ja erityisjärjestelyin. SORA-lainsäädäntö ei myöskään ole linjassa YK:n vammaissopimuksen kanssa.

Vapaus valita koulutusala ja koulutuspaikka ei toteudu, mikäli oppilaitos ei ole rakennuksena esteetön tai mikäli oppimateriaalit eivät ole saavutettavia. Monesti edellä kuvatun kaltainen tilanne on seurausta kohtuullisten mukautusten tekemättä jättämisestä.

Vammaisfoorumin näkemyksen mukaan vammaisten ihmisten ihmisoikeudet eivät näissä tilanteissa toteudu. Ennakkoluulot, vanhat stereotypiat ja toimintakulttuuri, jossa vammaiset ihmiset nähdään yhtenä yhtenäisenä ryhmänä voivat johtaa koulutuksessa siihen, että valinnat tehdään opiskelijoiden puolesta. Vammainen ihminen tulee kohdata aina yksilönä ja omien toiveittensa mukaisesti.

Vammaisten ihmisten oikeuteen opiskella vaikuttavat liian usein monimutkaiset erilaisten tukien ja palveluiden hakemiseen liittyvät prosessit. Vammaisfoorumi haluaa nostaa esiin sen kuorman, joka kohdistuu vammaisiin nuoriin ja heidän perheisiinsä. Esimerkiksi uusi oppivelvollisuuslainsäädäntö jättää nuoret ja heidän lähipiirinsä yksin tukien ja palveluiden hakemisessa (esimerkiksi tulkkauspalvelut, henkilökohtainen apu ja kuljetuspalvelut).

Vammaisfoorumi on huolissaan, estääkö tukitoimien toteutumatta jääminen ja kalleus hakeutumisvapautta.

Kielelliset oikeudet

Kielelliset oikeudet turvataan Suomen perustuslaissa. Vammaisten ihmisten näkökulmasta ongelmia on saamelaisten vammaisten ihmisten sekä viittomakielisten ihmisten kielellisten oikeuksien toteutumisessa.

Selonteossa viittomakieli mainitaan vain kerran. Mitään viittomakielisiin liittyviä toimenpiteitä ei ole mainittu. Suomen hallitusohjelmassa todetaan, että valtioneuvosto käynnistää sovintoprosessin kuuroihin kohdistuneista oikeuksienloukkauksista Suomessa. Ensimmäinen selvitys julkistettiin 15.12.2021 ja siinä tarkasteltu ajanjakso ulottuu nykypäivään. Selvitys jakautuu rotuhygienian ja ns. oralismin sekä yhteiskunnan rakenteellisen syrjinnän osa-alueisiin ja sisältää myös paljon muuta.

Yhdenvertaisuussuunnitelma

Selonteossa mainitaan tasa-arvosuunnitelma, jonka tekemiseen velvoittaa tasa-arvolaki. Vammaisfoorumi huomauttaa, että yhdenvertaisuuslain 5§, 6 § ja 7 § velvoittaa tekemään yhdenvertaisuussuunnitelman. Vammaisten ihmisten näkökulmasta yhdenvertaisuussuunnitelma ja sen huolellinen laatiminen on oleellista. Varsinkin työnantajille yhdenvertaisuussuunnitelma tarjoaa työkalun tunnistaa vammaisten henkilöiden osallisuus työyhteisöissä ja esteettömyyden edistäminen osana toimintaa.

Saavutettavuus ja yhdenvertaisuus digitaalisessa ympäristössä

Selonteon luku 7.4 käsittelee saavutettavuutta ja yhdenvertaisuutta digitaalisessa ympäristössä. Selonteossa todetaan, että uuden teknologian käytön kansalliset osaamiserot eri väestöryhmien välillä ovat huomattavia kaikkialla Suomessa. Tavoite vahvistaa digitaalista yhdenvertaisuutta kansallisesti ja kansainvälisesti on kannatettava.

Vammaisfoorumi muistuttaa saavutettavuuden merkityksestä digitaalisissa palveluissa ja uudessa teknologiassa. Työelämä- ja tasa-arvovaliokunnan toimialan osalta keskeisiä ovat muun muassa eri koulutusasteiden (varhaiskasvatuksesta korkea-asteelle ja vapaaseen sivistystyöhön) digitaaliset oppimisympäristöt, työnantajien ja julkisen sektorin palvelut ja esimerkiksi työllisyyspalvelut. Ellei näiden saavutettavuutta varmisteta, näkövammaiset henkilöt jäävät ulkopuolelle, mikäli digitaaliset järjestelmät eivät toimi näkövammaisten käyttämien apuvälineiden (kuten ruudunlukuohjelma) kanssa.

Yhdenvertaisuusvaikutusten ja vammaisvaikutusten arviointi

Selonteon mukaan lainvalmistelijoille tulee taata riittävät edellytykset arvioida valmisteltavien säädösehdotusten yhdenvertaisuusvaikutuksia. Vammaisfoorumi muistuttaa, että yhdenvertaisuusvaikutusten arvioinnin ohella on välttämätöntä tehdä huolellinen vammaisvaikutusten (VAVA) arviointi.

Vammaisfoorumi on nostanut vammaisvaikutusten arvioinnin esiin eduskunnan tarkastusvaliokunnan käsitellessä kevätistuntokaudella 2021 omana asianaan säädösehdotusten vaikutusarviointeja (Vaikutusarviointi ja sen kehittämistarpeet

suomalaisessa lainvalmistelussa, Eduskunnan tarkastusvaliokunnan julkaisu 1/2020). Lisäksi Vammaisfoorumi on nostanut vammaisvaikutusten arvioinnin esille syyskuussa 2021 valtioneuvostolle lainsäädännön jälkiarviointien kehittämistä valtioneuvostossa koskevassa lausunnossa.

Vammaisfoorumi katsoo, että vammaisten ihmisten oikeuksien vaikutusten arviointi pitää tehdä kaikissa niissä lainvalmisteluissa, joilla on vaikutuksia vammaisten ihmisten elämään. Vammaispolitiikka ei tyhjenny sosiaali- ja terveyspalveluihin, vaan kattaa kaikki eri elämän alat ihmisen elinkaarimallin mukaisesti.

Yhdenvertaisuuden perusteella vammaisvaikutusten arviointi tulee tehdä kuten lapsivaikutusten arviointi (LAVA) osana lainsäädännön valmistelua, koska vammaiset ihmiset ovat lasten ohella muita haavoittuvammassa asemassa yhteiskunnassa eikä heidän ääntään kuulla.

Vammaisfoorumin mielestä vahvana ja perusteltuna kehittämissuosituksena vammaisvaikutusten arviointi olisi uusi työkalu ja menetelmä, jonka valmistelussa tulee vammaiset ihmiset ja vammaisjärjestöt osallistaa mukaan. Vammaisilla ihmisillä on kokemusasiantuntijuutta ja vammaisjärjestöillä vuosikymmenten vankka kokemus vammaisten ihmisten oikeuksien valvonnasta sekä tietoa lakipykälien takaa alueellisista ja paikallisista viranomaiskäytännöistä sekä lain soveltamisohjeista. Tätä kautta eri lakeihin saadaan tietoa laadullisista vaikutuksista eli esimerkinomaisia kuvauksia siitä, onko olemassa olevassa sääntelyssä jotakin parannettavaa ja onko laki toiminut käytännössä.

Vammaisvaikutusten arvioinnin keskeisiä haasteita ovat ainakin se, ettei niiden arvioimisen tarvetta usein tunnisteta, vaan niitä arvioidaan monesti vain yhtenä kapeana osa-alueena esim. osana lapsivaikutusten tai yhdenvertaisuusvaikutusten arviointia. Lisäksi näiden vaikutusten arviointia vaikeuttaa merkittävästi vammaisia ihmisiä koskevien asioiden tietopohjan ohuus, yksiulotteisuus, ja systemaattisen tiedonkeruun puute.

Vammaisvaikutusten arviointi systemaattisesti tehtynä on mitä parhainta ennakoivaa oikeusturvaa vammaisten ihmisten ihmisoikeuksien ja oikeustilan vaikutusten arvioinnissa. Vammaisfoorumi katsoo, että siitä olisi hyvä saada normaalimenettely siten, että se tehtäisiin aina ja vähintäänkin silloin, kun lailla on havaittavissa vähintäänkin merkityksellisiä vaikutuksia vammaisten ihmisten oikeustilaan. Oikeanlaista kuvaa vammaisten ihmisten oikeustilasta ei välttämättä ole käytettävissä lainvalmistelun pohjaksi.

Vammaisvaikutusten arvioinnin ja vammaisten henkilöiden oikeuksien toteutumisen kannalta keskeistä on myös laaja-alainen tiedonkeruu esimerkiksi vammaispalveluista.

Lisätietoja

Vammaisfoorumin pääsihteeri Anni Kyröläinen, anni.kyrolainen@vammaisfoorumi.fi, 0452174936

Vammaisfoormi ry

Anni Kyröläinen

pääsihteeri